

Ярослава Шекера

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АСПЕКТИ СХІДНОГО ЕЗОТЕРИЗМУ: БУТТЯ, СВІДОМІСТЬ, ПІЗНАННЯ

Висвітлюються окремі аспекти бачення буття індивіда і Всесвіту у східній філософії (даосизм, буддизм, Ошо); проводиться аналогія із західним принципом холічності С. Грофа. Тісний зв'язок буття і свідомості індивіда, а також буддійське уявлення про порожнечу свідомості показані у контексті давньокитайського «вчення про таємниче» (*сюаньсюе*) та власних міркувань. Даоська ідея Великого Повернення (*дагуй*) до первісної Єдності з Усесвітом (аналог нірвани у буддизмі) проілюстрована на прикладах із середньовічної китайської поезії.

Ключові слова: *Дао, інь-ян, холічність, недіяння увей, майя* (ілюзія), Чжуан-цзи, даосизм, буддизм

Yaroslava Shekera

Kyiv National University named after Taras Shevchenko

Some aspects of being the individual and the Universe in the Eastern philosophy (Taoism, Buddhism, Osho) have been reflected; the analogy with the Western principle of wholeness (S. Grof) has been drawn. The relationship of existence and individual's consciousness, as well as the Buddhist idea of emptiness of the consciousness have been shown in the context of ancient Chinese "theory of the mysterious" (*xuanxue*) and the conclusions of the article's author. Taoist idea of the Great Return (*dagui*) to the original Unity of the Universe (the analog of nirvana in Buddhism) has been illustrated by examples of medieval Chinese poetry.

Key words: *Tao, Yin-Yang, wholeness, non-doing wuwei, Maya* (illusion), Chuang-tzu, Taoism, Buddhism

Представлені у розвідці судження, роздуми та умовиводи – радше загальні враження філолога від теоретичного і практичного пізнання; зазначені філософські концепти розглядатимемо передусім у китайській традиційній культурі,

хоч і звертатимемося до власного досвіду (хатха-йога, Ошо, осмислення буття в цілому зі східних і західних позицій, зокрема міркування, що виникли на лекціях Б.В. Ніколаєва, майстра йоги та айкідо).

Людина – внаслідок власної природи – зациклена на відчуттях і сприйняттях (емоційна сфера), на розумових маніпуляціях і часто сліпій вірі («ігри розуму»). Для успішного і, головне, гармонійного буття індивіда та його єдності з Усесвітом згадане – лише зайвий вантаж, що чинить перешкоди на шляху до абсолютної істини. Незважаючи на спротив нашого розуму, слід просто прийняти факт «*все є одне ціле я*», тобто – «одне ціле щось», а це *щось*, відповідно, і є кожним конкретним «я». Все суще перебуває в нерозривній Єдності, і слідом за зміною будь-якої крихітної частинки неминуча зміна Цілого. Саме через неусвідомлення кінцевого («*все міститься всередині кожного*»), а отже, через неправильне ставлення до себе, через себе – до інших, а також до свого буття у Всесвіті, людство загалом і кожен зокрема страждають від нескінченних проблем і запитань, які неможливо розв'язати, бо за одними тягнуться інші. Хоча, з іншого боку, поняття «правильного ставлення» також можна ставити під сумнів, адже у Всесвіті не існує критерію «правильності» – це людський розум дає оцінку (оцінне ставлення), в чому й містяться корені всіх страждань. Тому уточнимо: якщо стати на позицію необхідності усвідомлення кінцевого буття – через власну індивідуальність, – то можливе занурення у стан «безмовної присутності» (Ошо Раджнеш), що є зовсім іншим принципом існування, ніж тим, який виражений для нас розумом. Вказаний стан неможливо досягнути розумом – будь-що, висловлене словами, діями або чимось іншим, будь-які потуги для його досягнення будуть лише віддаляти нас від нього. Цей стан не може бути досягнутим, адже він вже є, він існує постійно поряд (паралельно) із нами; він може прийти *сам* – тоді, коли ми свідомо занурюємося в «недіяння» *увей* (无 为), перестаючи послуговуватися словами, діями, рухами тощо. Переживання, відчуття такого стану лиш раз допоможе усвідомити можливість його прояву в будь-якій формі, *побачити* всі «шляхи творення» первинного Ніщо (Безмовності).

Парадоксально, але усвідомленню цього, зануренню в такий стан якраз і покликана сприяти «гра розуму», його невгамовність, постійні маніпуляції, будування концепцій та умовиводів. Коли ми потрапляємо у сферу розуму – власне, коли перебуваємо у полоні його дії абсолютну більшість нашого часу не-сну, – безперервно виникають питання, на які приходять або ж не приходять відповіді. Зрештою подібна «гра розуму» вичерпує енергію, що затрачається на питання-відповіді, і відбувається справжня, істинна «зупинка» розуму – усвідомлення, що всі запитання вичерпані, а єдина відповідь – усередині нас, вона тотожна з нами. Саме усвідомлення цієї конечності повністю усуває виникнення запитань і відповідей.

Давній китайський мудрець Чжуан-цзи, пов'язуючи *Дао* з духом людини, говорив: «Небо і земля народилися разом зі мною, все суще – одне ціле зі мною» (天地与我并生, 万物与我为一). «Чжуан-цзи», з розд. «Судження про всі речі», «庄子·齐物论»). Ідею загальної Єдності передає ідеограма китайської мови – *один*: 惟初太极, 道立于一, 造分天地, 化成万物. [*Один*] є початком Великої Межі (в деяких джерелах замість ієрогліфа 极 зустрічаємо 始 *початок*– Я.Ш.), *Дао* перебуває в *Одному*, розділяє небо і землю, перетворює десять тисяч речей (пояснення ієрогліфа «один» із першого етимологічного словника китайської мови «Шовень цзецзи», поч. II ст. [5]). Як бачимо, «один» у китайській культурі – це символ Єдиного і водночас кожного окремого предмета / явища. З сентенції «*Дао* – в *Одному*» у поєднанні з загальним даоським постулатом «*Дао* – в усьому сущому» (із розд. 51 «Даодецзіну»: 道生之, 德畜之, 物形之, 势成之. *Дао* породжує речі, де вигодує їх. Речі оформлюються, форми завершуються) впливає, що «Одне» – це і є все суще. «Єдине» *все* було на початку Великої Межі *Тайцзі*, графічно зображуваної у вигляді S-подібної кривої між *інь* і *ян* на Даоському Колі. Утворення на початку створення світу начал (субстанцій, іпостасей) *інь* та *ян* – це і є те розділення сущого, без якого саме існування неможливе, але саме воно є причиною одвічного прагнення монахів та інтелектуалів Піднебесної до споконвічної Єдності, тобто до начал світобудови.

Як бачимо – на Сході знання про Єдність суцього існували задовго до початку нашої ери. На Заході ж, як відомо, лише у ХХ ст. виникають ідеї холичності суцього¹. Так, скажімо, в результаті винайдення С. Грофом методики холотропного дихання доведено, що «кожен із нас має інформацію про весь Всесвіт, про все, що існує, кожен має потенційний емпіричний доступ до всіх його частин і в деякому сенсі є одночасно всією космічною мережею і нескінченно малою її частиною, окремою і незначною біологічною сутністю» [6]. Саме цим можна пояснити (у баченні західних езотериків) прагнення людського ества до початкової Єдності – ніби дитини до материнського лона. Ось як художньо подає цю ідею письменник Річард Бах: «Ми – МІСТ ЧЕРЕЗ ВІЧНІСТЬ, що здійсмається над морем часу, де ми радіємо пригодам, бавимосся живими таємницями, вибираємо собі катастрофи, тріумфи, звершення, неймовірні події, перевіряючи себе знову й знову, навчаючись любові, любові й ЛЮБОВІ!» (з роману «Міст через вічність»). Отже – маємо єдність у різноманітті (єдність різноманіття) і розмаїття єдності, й *це* існує, відбувається одночасно; саме усвідомлення цього феномена – *вже* занурення у змінений стан свідомості (ЗСС).

Розмірковуючи над питаннями буття людини, причинами її радощів і смутків, мимоволі сягаєш думкою східного, зокрема буддійського бачення феномену страждань. Страждання, однак, – не тільки і не стільки «винахід» буддизму. За великим рахунком, людська природа здатна породжувати два протилежних стани: страждання (негатив) і радість, щастя, ілюзія звільнення від страждання (позитив). Згідно з філософією «все Єдине», можемо стверджувати, що «немає нічого, відокремленого від мене», отже, страждання – це також я. Я страждаю – оскільки усвідомлюю і думаю, що страждаю. Цей стан невіддільний від моїх думок, він існує в мені просто тому, що я дозволив йому бути, впустив її в мій світ, моє ество.

---

¹У холичному постнауковому знанні (ХХ–ХХІ ст.), префікс «пост-» означає синтез наукового та позанаукового знання; езотеричний пласт знань сучасна наука зараховує до сфери саме позанаукового знання (на відміну від доннаукового та класичного наукового, ХVІ – поч. ХХ ст.), в якому побутує принцип «все в усьому».

Описана ситуація передбачає замкнуте коло: через власні страждання ми думаємо «Чому я страждаю?» – і, знову ж таки, страждаємо від своїх думок, незліченна кількість і різноманітність яких неминуче призводить до страждань. Де ж вихід? Якщо не називати частинку власного буття стражданнями і не визнавати (залишаючись чесним перед самим собою) їх існування у своєму мікросвіті, – страждання зникнуть самі собою. У разі ж примусового придушення будь-яких негативних явищ у своєму мікрокосмі, що супроводжується усвідомленням у глибині душі («І все ж я страждаю!») – ситуація не зміниться. Згадаймо ідею Ошо: якщо проганяти нав'язливі думки у намаганні досягнути стану «без думок» – вони, навпаки, валитимуть натовпами!

Філософам відома теза про те, що все існує лише в нашій уяві, свідомості – існує лише тому, що ми про це все *знаємо*. Як вважають фізики, властивості частки (будь-чого сушого) не встановлені заздалегідь, вони визначаються самою свідомістю, що сприймає частку [2]. Оскільки кожна людина, як і кожна мова, сприймає довкілля по-своєму, через призму суми властивостей, наданих речам саме нею, – виходить, що для кожної окремої культури нібито об'єктивне суще не є однаковим, адже різним буде його сприйняття. Про те, що ми є результатом наших думок, що «розум – це все», говорив ще Будда. Безперечно, світ існував би і без нас, проте його об'єктивне буття суттєво відмінне від «буття в нашій уяві», тобто «суб'єктивного буття». І для того, щоб людині злитися з Буттям (нірвана-Ніщо, а це є первинна Єдність сушого), їй слід позбавитися суб'єктивних думок / уявлень про довкілля, ставши такою ж об'єктивною реальністю, як усе суще.

Філософсько-релігійні уявлення давніх буддистів і даосів були дивовижно точними предтечами наукових теорій нашого часу – зокрема квантової фізики – зроблених на два тисячоліття пізніше [2]. Цей феномен пояснюється тим, що уявлення давніх людей були зумовлені їхнім *істинним* баченням природи, довкілля, а це, у свою чергу, – прагненням осягнути справжню сутність речей, що й привело до науково достовірних висновків, далеких від, скажімо, уявлень про творення світу в інших релігіях, які нині сприймаються як чиста вигадка.

Буддійський погляд на співвідношення буття і свідомості людини нам, європейцям, зрозуміти нелегко: хоча світ і Абсолют тотожні, але світ (усе суще) є чистою ілюзією («майя»), що лише здається нам реальністю через наше незнання («авідья»²). Буддизм розглядає об'єктивне існування світу з принципово інших (порівняно, наприклад, із сучасною наукою) позицій: буддисти усвідомлюють не світ сам по собі, а «психокосм, тобто світ, що його переживає жива істота, світ як аспект її психічного досвіду» [9]. У цьому зв'язку пригадується сентенція В.Ф. Діденка, талановитого викладача філософії, доцента КНУ ім. Т. Шевченка: незаперечну (абсолютну) істину в нашому світі можна означити одним-єдиним словом – «бути». Адже, якщо вдуматися, – немає нічого, що об'єктивно «було», «є» (тепер і постійно) чи «буде», усе плинне і змінне, і лише «бути» – ось єдина безумовна характеристика сущого. Отже, все суще справді не існує постійно, воно лиш тимчасове, і нічого сталого просто не існує (ідея «майї»).

Ставши на позицію буддизму (і не тільки), що все залежить від нашої свідомості – адже існує в ній, – від її стану і функціонування, заглибимось у проблему свідомості (усвідомлювання): незважаючи на те, що це питання багато разів досліджувалося науковцями різних галузей, подамо його власне бачення. Природа людського розуму й емоційної сфери передбачає те, що розум постійно прагне досягти «глибин» – і всього сущого, і себе самого, адже він є, по суті, невід'ємною часткою сущого. Подібне постійне, нескінченне дослідження (пізнання) речей і явищ призводить, зрештою, до порожнечі – як усвідомлення того, що насправді не існує «того, хто бачить» і «видимого (того, що бачать)», тобто суб'єкта й об'єкта, адже все Єдине, все згуртоване в одну цілісну «грудку»; і доки в

---

² Термін *авідья* може слугувати прикладом зв'язку української мови із санскритом: *a-* – заперечний префікс (*аномалія, анонім, анормальність, алогічний, апатія* тощо), *відья* – від *відати*, тобто *знати* (звідси – *відьма*, тобто *та, що відає, знає, має таємні знання*). У цьому світлі розуміємо: ми не маємо певних, особливих, таємних знань («певного рівня інтуїції» – див. цитату на початку статті), тому не здатні бачити істинну реальність.

людському розумі існує поділ на суб'єкт-об'єктні відношення, доки існує це розмежування Єдиного – виникають питання, що чіпляються одне за одне, утворюючи нескінченну низку пояснень і нових запитань (адже якою вичерпною не була б відповідь, вона не може задовольнити всіх і кожного).

Розмірковуючи про глибину людського пізнання, пригадаймо давньокитайське «вчення про таємниче» (玄学 *сюаньсюе*), що побутувало у III ст.; його сутність визначали словами Лао-цзи: 玄之又玄，诸妙之门。 *Найглибші глибини таємничого – це двері до всього прекрасного* («Даодецзін», із розд. 1). Отже, сполучивши ланки описаного ланцюжка пізнання, маємо: постійно намагаючись пізнати «найглибші глибини таємничого», ми, цілком логічно, прямуємо до «всього прекрасного», а отже – до апофеозу життя; однак це «найглибше», тобто найвище знання, апогей пізнання індивіда, є не що інше як порожнеча, і коли його розум осягне це – то й буде пік життєвого шляху.

Звернімо увагу на тісний зв'язок лексем «пізнання» та «свідомість» (на рівні внутрішньої форми слова – ВФС): перша має корінь *знати* (пі-знання = «по знаннях»³), друга – «відати» (однокореневі слова *відомий, відомості, відьма*)⁴. У цьому зв'язку ЗСС можна розглядати як «індикатори різних і своєрідних форм пізнання тих чи інших смислів і готовність до трансформації колишніх когнітивних схем» [4, с. 82]. Можемо

---

³ Префікс «по-» зокрема передає часові відношення «після чогось» (др.-інд. *расा́ позаду, вслід, пізніше*, лат. *postisля*). Лексема «знання», ймовірно, походить від інд.-євр. *ǵ en- знати*, що тотожне * *ǵ en-народжувати(ся)* (пор.: *гени, генетика, генеалогія, жінка, рос. женщина, жена* тощо). Отже, «знання» передбачають дещо «народжене» в людині, таке, що міцно зрослося з нею і стало невіддільним від її сутності.

⁴ Для порівняння: у російській мові зв'язок згаданих лексем ще очевидніший («по-знание» і «со-знание»). Перша передбачає нові знання після («по-») вже наявних, а друга – те, що спів-існує (со-) зі знаннями індивіда. В обох випадках базою, основою є знання, що накопичуються протягом життя у процесі пі-знання і неможливі без присутності в людині «со-знання».

стверджувати, що після переживання того чи іншого ЗСС змінюється якісна характеристика особистого пізнання – наприклад, виникають питання типу: «Який сенс пізнавати що-небудь, якщо воно однаково забудеться?», «Навіщо взагалі пізнавати, витратити час і зусилля, якщо життя невблаганно наближається до кінця?», «Який сенс в особистому пізнанні по відношенню до соціуму, Всесвіту? Хіба це не егоїстично?» З цього випливає (дозволимо собі навести хрестоматійну філософську істину) те, що «дивишся на світ іншими очима», «живеш більш усвідомлено» (слово «о-со-знание» в російській мові – розумовий процес, що відбувається «паралельно зі знанням»). Поки в людини немає усвідомлення («вищого відання»), розуміння («препарування» будь-чого за допомогою розуму) – будь-яке знання ще не належить їй, воно чуже (найчастіше – надбання людства, тобто спільне, а значить, нічیه). Усвідомлення – це, насамперед, прийняття «зовнішнього» знання і розчинення його в собі; знання занурюється всередину людини і зникає в ній. Подібне прийняття починається з розуміння, що його можна означити як «примітивовану на рівні розуму свідомість» (Б. Ніколаєв), але щоб «зовнішнє» знання стало *твоїм*, «зрослося» з *тобою* – слід без жодного страху впустити його у своє єство. Розуміння, по суті, – це прийняття чогось на рівні розуму, прийняття розумом, який має бути лиш інструментом процесу мислення, а не самою сутністю індивіда. Саме тому розуміння і означається як «примітивована свідомість». Усвідомлення – це завжди відкриття *чогось* для себе самого, це завжди «розпускання квітки внутрішнього лотоса» (традиційна для буддизму метафора лотоса: скажімо, вище духовне пізнання, набуте в процесі йогівських практик, порівнюється з відчуттям розпускання лотоса на тім'ї). Переживання різноманітних ЗСС також можна назвати пізнанням – пізнанням нових станів, набуванням нового досвіду; отже, нескінченне прагнення розуму до нового, непізнаного передбачає намагання випробувати все нові й нові ЗСС, тоді як вже знайомі ЗСС стають «старими», тобто – «звичайними ЗСС» для кожного конкретного індивіда. Ч. Тарт означає їх як «дискретні ЗСС»: це «певна нова по відношенню до базового стану система, <...> певна зміна попередньої структури

свідомості» [8, с. 181]). Як бачимо, останній умовивід говорить про відносність терміна «змінений стан свідомості»: усвідомлюємо силу-силенну ЗСС різних індивідів, а також безліч ЗСС кожної людини (детальніше про це див.: [4]).

Розмірковуючи про питання свідомості й важливості усвідомлення людиною того, що відбувається в її внутрішньому і зовнішньому світі, потрібно врахувати і традиційний йогівський підхід: де увага⁵ – там і свідомість, де свідомість – там і енергія. Отже, якщо ми, займаючись чим-небудь, увагою не «тут і тепер», наша енергія, що має витратитись на це заняття, розпорошується даремно – вона блукає там, де наші думки. Для духовного росту важливо не «медитувати в чітко відведений для цього час» (така практика корисна на початкових стадіях самовдосконалення), а «жити медитуючи»: якщо замінити слово «медитація» його аналогом «спостереження, споглядання», то стає зрозумілою сутність медитації – це свідоме (усвідомлене) бачення всього, що відбувається навколо, обов'язково включаючи і власну особистість як такий самий об'єкт споглядання.

Осмислюючи проблему свідомості у східних релігійно-філософських вченнях, звернімося до буддійського уявлення порожнечі свідомості. Так називається стан, у якому людина відчуває цілісність (єдність) і неподільність себе та довкілля; вона позбавилася того, що змушувало її усвідомлювати власну відділеність від усього суцього, адже «функцію розділення несе розум, створюючи ілюзію нарізності явленого світу» [1]. Наповнена різноманітними предметами зовнішнього світу – тобто мислеобразами і мислеформами, – свідомість не «порожня», вона «відчуває» всю багатоманітність довкілля, а також розрізнення: «я – все суще». Наявність у свідомості розмежування веде до оцінки суцього, а це, своєю чергою, – до втрати стану Вседності. Отже, при появі оцінки і за наявності оцінного мислення тривають «ігри розуму». Аби очистити свою свідомість від розуму, індивідові слід усвідомити наявність останнього і розмежувати його з «Я», осмислити розум як інструмент набуття знань та процесу мислення і навчитись не

---

⁵ ВФС лексеми «увага» – те, що важливе (*вага, повага*), важне (зах. діал.), що «має вагу».

ототожнювати власну сутність зі своїм же розумом⁶; відтак можливе Велике Повернення (大归 *дагуї* у даосизмі, а в буддизмі – нірвана) до основ Буття: «повернення і полягає у знятті цього ілюзорного покриву» [1]. Все, як бачимо, обертається навколо тієї ж «холічності», говорячи західними термінами, – це, власне, є глибинною суттю і водночас «вищою метою» всіх релігій, хоч зовнішні прояви їх відмінні.

У буддизмі «порожнеча не трансцендентна (непізнана), оскільки вона вже існує у світі. Водночас, порожнеча не міститься у світі. Швидше, світ перебуває в порожнечі» [3]. Проведімо аналогію з китайським баченням, віддзеркаленим у ідеограмах 虛 та 空 – терміном, що складається із цих двох ієрогліфів (虛空) китайці передають поняття порожнечі в буддизмі, *акаша*. У буддійських текстах термін *акаша* позначав «істинну реальність просвітленої свідомості або нірвани» [7, с. 493], що є насправді «субстанцією нашого буття, нашої свідомості» [7, с. 498] (зазначимо: один ієрогліф 虛 характеризував істинну реальність *Дао*, що і є порожнеча, – про це ми згадували вище). Протягом розвитку буддизму поняття *акаша* наділялося різними значеннями, проте як специфічно буддійський філософський термін *акаша* з'являється в класифікації дхарм [7, с. 495], позначаючи одну із трьох незумовлених дхарм – «абсолютний простір свідомості, у якому думка більше не наражається на жодні перешкоди, оскільки дію будь-яких чинників на роботу свідомості повністю припинено». *Акаша* – це «вільне мислення, яке нарешті функціонує у відповідності до своєї природи, котрою і є безперешкодність, або, іншими словами, – порожнеча» [7, с. 496].

---

⁶ Природа нашого розуму передбачає те, що він оперує поняттями навколишнього світу, і якщо ми ототожнюємо себе з цими поняттями, то повертаємось до «ігор розуму», в яких чистій свідомості місця немає. Якщо ж не ототожнюватись ні з чим – це якраз і є повернення у стан «невагомості», стан користування власним розумом, як інструментом. «Не-ототожнення» означає чітке розмежування, наприклад, «Я» і «мій гнів», «Я» і «мої думки» тощо.

Отже, зіставляючи буддійське бачення із суто китайським, звернімося до основних ідей, що їх передають ідеограми 虛 та 空. Первинне значення ідеограми 虛 – «гора», тобто частина землі, що займає певне місце, певну порожнечу в небесному просторі; це й зумовило вибір ієрогліфа 虛 на позначення філософської категорії порожнечі: у фізичному просторі (відсутність чогось) постає дещо матеріальне («гора»), яке займає певний простір (порожнечу) для свого існування. І ця порожнеча «не міститься у світі», вона постійно чимось заповнюється (навіть небесний простір – ефіром). Тому «світ перебуває у порожнечі» – як постійно суцільний і змінний. Що ж до ідеограми 空, то вона передає ідею уявлюваної людиною порожнечі (простір між Небом та Землею; під елементом 八 цього знака розуміється порожнеча *Дао*, 道), а також прагнення осягнути її, тобто пізнати суть усього суцільного. Буддійський вислів «порожнеча не знає, на що спертися» передбачає всеохопність і самодостатність порожнечі, а отже – її найвищу цінність серед усього суцільного. З цього випливає, що й «порожнеча свідомості» – єдино важливий феномен у бутті людини, адже повертає її до істинного сприйняття світу. В буддизмі всі речі з самого початку не є такими, якими вони постають у нашій свідомості: порожнеча, що потенційно може вмщати все, заповнюється нашими уявленнями про суще, і ці уявлення мають бути якнайповнішими.

Наведемо кілька прикладів усвідомлення китайськими поетами буття суцільного, а також існування власної індивідуальності у довікеллі. У вірші *ци* (词) на мелодію «Позичаю в імператора» («朝中措») сунський поет Оуян Сю (欧阳修, 1007–1072) пише: 平山阑槛倚晴空。山色有无中。В альтанці Піншань схилився на поручні, чистий простір (або: ясне небо). У горах, між «є» і «немає». Зміст цих слів полягає в тому, що поет-відлюдник відчув себе повністю розчиненим у природі – межа між буттям («є») і небуттям («немає») для нього зникла. Другий рядок із наведених став досить відомим – багато поетів, зокрема й Оуян Сю, а також Су Ши, використовували його пізніше як алюзію на творчість танського поета і художника Ван Вей (рядки: 水流天地外, 山色有无中). Потік летить за

Небом і Землею, // У горах, між «є» і «немає»). За коментарями Хуан Цзінь-де, цими рядками Оуян Сю підкреслює умиротворення свого стану і зручне, спокійне перебування в альтанці Піншань, яку він сам і збудував [10, с. 143]; раніше ж вважали, що слова «山色有无中» свідчать про хворобу автора, адже їх можна тлумачити як: «У гірському краєвиді [дещо] є в (серед) порожнечі» [10, с. 144].

У *ци* на мелодію «Заспокоєння хвиль» («定风波») Су Ши (苏轼, 1037–1101) описує, як спокійно мандрує під час вітру й дощу, розкриває власні філософські погляди на життя і духовний світ людини, наголошуючи на природності й самодостатності. У художньому часі й просторі вірша ліричний герой перебуває наодинці з природою, а наприкінці так «входить» у неї, що зовсім не помічає змін, які відбулися навколо: 归去。也无风雨也无晴。 *Повертаюсь. Немає ні вітру з дощем, ні провітління*). Йдеться про Велике Повернення (*дагуй*, див. вище) до основ світу – ліричний герой ніби розчиняється у докільлі, відчуваючи всеохопну Єдність із суцим (Усесвітом) і осягаючи таким чином власну сутність, а відтак – природу речей. Су Ши «повертається» до самого себе – від роздвоєння світу (*інь-ян*, добре-погане, суб'єкт-об'єкт, я-інший тощо) до первісної Єдності. Без сумніву, це відчуття прийшло до нього у ЗСС, в якому писалась ця поезія.

Таким чином, специфіка буття, свідомості індивіда (усвідомлення особистості) та пізнання у східному езотеризмі позначена уявленням про «повноту порожнечі», що лежить в основі буття суцього, а також доктриною допоміжної функції розуму в існуванні індивіда. Споконвічне усвідомлення східною людиною себе як невід'ємної частки докільля, а отже – нерозділення з усім суцим і причетності до первісної Єдності кореспондує із відомим принципом холічності С. Графа, що виник аж у ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буддизм. [URL]: <http://www.telo-sveta.narod.ru/budd1.htm>
2. Буддизм и наука – точки соприкосновения. [URL]: http://savetibet.ru/2009/11/01/print:page,1,buddhism_and_science.html

3. О пустоте. [URL]: <http://spiritual.ru/lib/emptiness.html>
4. *Пахомов С. В.* Философско-методологические проблемы исследований измененных состояний сознания // Сб. матер. Первой международной научной конференции «Психотехники и измененные состояния сознания в истории религий» (14–15 декабря 2012 г., Санкт-Петербург) / Отв. ред. С. В. Пахомов. СПб.: РХГА, 2013. С. 75-88.
5. Словник китайської мови (汉典). [URL]: <http://www.zdic.net/>
6. *Столяренко Л. Д.* Трансперсональный подход к человеку Станислава Грофа. Режим доступа: <http://med-stud.narod.ru/med/psycho/transpers.html>
7. *Стрелкова А. Ю.* Два поняття «порожнечі» у буддійській філософії // Цирендоржиевські читання – 2012 (V): Тибетська цивілізація та кочові народи Євразії: кроскультурні контакти. К.: Поліграфіст, 2012. – С. 486-500.
8. *Тарт Ч.* Состояния сознания // Магический кристалл: Магия глазами ученых и чародеев / Ред. и сост. И. Т. Касавин. М., 1992. С. 180-248.
9. *Торчинов Е. А.* Религии мира. Опыт запредельного: Трансперсональные состояния и психотехника. СПб., 1998.
10. *Хуан Цзінь-де.* Вибрані вірші і проза Оуян Сю з коментарями (欧阳修诗词文选评 / 黄进德撰. – 上海: 上海古籍出版社). Шанхай: Вид-во класики, 2004.